

بررسی جایگاه حق بر محیط زیست سالم در حقوق بین الملل

فرزانه دشتی، احسان رهام^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

چکیده

حق بر محیط زیست سالم به عنوان یکی از حق‌های بنیادین و اساسی بشر می‌باشد. این حق در واقع انعکاس دهنده ارزش‌های والایی همچون حق حیات، حق سلامتی و حق زندگی با استاندارد می‌باشد و ارتباط تنگاتنگی با پیش شرط‌های تداوم حیات نسل کنونی و نسل‌های آینده دارد. به واقع، این حق متناسب با اقتضائات جمعی است و امروزه ضرورت مطرح شدن این حق، موجب گردیده تا توجه بیشتری نسبت به آن صورت گیرد. در همین راستا بسیاری از اسناد بین‌المللی اعم از الزام آور و غیر الزام آور نظیر اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی به صورت صریح و تلویحی حق بر محیط زیست سالم را مورد تأکید قرار داده‌اند. در این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی صورت پذیرفته، سعی گردیده است که به بررسی و شناخت این حق با تأکید بر حقوق بشر پردازیم. نتایج پژوهش حاضر بیان کننده این مسئله است که علیرغم این که قوانین متعددی در راستای حفظ محیط زیست تصویب شده و در هر کدام از اسناد بین‌المللی به نوعی بر حق بر محیط زیست تأکید داشته‌اند، آن چنان که باید کافی نبوده است. لذا این امر مستلزم تلاشی جهانی و فراگیر برای دستیابی به یک ایده‌آل در این خصوص می‌باشد.

کلید واژه‌ها: حق، محیط زیست سالم، حقوق بین‌الملل، حقوق بشر، دولت‌ها.

^۱ گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

(نویسنده مسئول) f.dashti.pol@iauctb.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران

همواره طبیعت از مهم‌ترین ارکان حیات بشری به شمار آمده‌است. از این‌رو احترام به محیط زیست در همه ادوار تاریخی مطمح نظر بوده است (قدیر، ۱۳۹۴: ۹۹). حق بر محیط زیست در حقوق بین‌الملل نیز به عنوان یکی از اقلام حقوق بشر، یعنی حق داشتن محیط زیستی سالم، همچون آزادی و برابری، از حقوق بنیادین انسان‌ها محسوب می‌شود (جلالیان، ۱۴۰۰: ۱۰۶). همچنین شکی نیست که حقوق محیط‌زیست بر بسیاری از حق‌های بشری از جمله حق حیات، حق بر بهداشت، حق بر مسکن، حق بر غذا، برخورداری از استانداردهای محیطی در زندگی همچون هوا، خاک و آب پاک و حق‌های رفاهی اثر دارد. بدین‌رو، ارتباط میان حقوق بشر و حقوق محیط زیست غیرقابل انکار است (افتخار جهرمی و رضائی، ۱۳۹۵: ۵). باید بیان داشت که تا زمانی که انسان تأثیر مستقیم تخریب محیط زیست را در زندگی خود ندیده بود، حق بر محیط زیست سالم معنایی نداشت. این تأثیر مخرب و کشف ارتباط بین مسائلی چون آلودگی هوا، از بین رفتن لایه‌ی ازن و مسائل محیط زیستی مشابه با سلامت و حیات انسان در کره زمین توجه را به این مسئله جلب کرد و باعث به وجود آمدن مفهوم حق بر محیط زیست سالم گردید (رضائی، ۱۳۹۷: ۲۹).

به واقع، حق بر محیط زیست سالم در جامعه انسانی مفهوم و معنا می‌یابد. در واقع، تبلور این حق مبتنی بر مفهوم «منفعت عمومی» یا «منفعت همگانی» است که در آن، افراد جامعه به صورت دسته جمعی از محیط زیست سالم بهره‌مند می‌گردند. در این برداشت، جمعی بودن حق بر محیط زیست در مقابل حقوق نسل اول که بر منافع فرد یا حقوق فردی تأکید می‌نماید؛ قرار می‌گیرد. از این‌رو می‌توان گفت حق برخورداری از محیط زیست سالم همانند حقی اجتماعی و عمومی است (رضایی و رضوانی فر، ۱۳۹۸: ۱۰۱).

همچنین، شناسایی محیط زیست سالم به عنوان یکی از انواع حقوق و حمایت‌های قانونی از حقوق بشر، به طور فزاینده‌ای، ابزاری جهت نیل به حفاظت محیط زیست است، حقوقی مثل حق حیات، حق مشارکت سیاسی، آزادی فردی، برابری و جبران خسارت قانونی همگی ابزارهای قانونی است که به گونه‌ای حفاظت محیط زیست را تضمین می‌کند. حقوق اقتصادی-اجتماعی شامل حق برخورداری از بهداشت، شرایط مناسب زندگی و حق برخورداری از محیط کار مناسب می‌توانند در توسعه حق محیط زیست در سطح داخلی و بین‌المللی مؤثر باشد. حقوق همبستگی به عنوان نسل سوم حقوق بشر و شناسایی حق بر محیط زیست سالم به‌طور ویژه در شناسایی حق بر محیط زیست سالم به عنوان بخش جدائی‌ناپذیر نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی) موجب توجه ویژه به محیط زیست می‌شود و اهمیت همکاری و همبستگی متقابل کشورها و ملت‌ها را در قالب یک حق بنیادین بشری بیش از پیش نمایان می‌سازد (همت زاده، ۱۴۰۱: ۵۸).

سوالی که این مقاله به دنبال پاسخ به آن می‌باشد، این است که؛ «حق بر محیط زیست چگونه حقی است و کدام اسناد بین‌المللی بدان تأکید دارند؟» لذا در مقاله حاضر که در بخش‌های زیر تنظیم گردیده است جایگاه و اهمیت شناسایی حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق بنیادین بشری در اسناد بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق به کار رفته در پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و ابراز گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای-اسنادی می‌باشد.

۱- مفهوم محیط زیست

محیط زیست به معنای امروزی آن اصطلاحی نو و تازه معرفی می‌گردد. که از دهه ۶۰ میلادی کاربردی پیوسته پیدا کرده‌است. از نظر لغوی مکانی برای زندگی و زیستن معنی است که از محیط‌زیست به ذهن متبادر می‌شود و در میان عامه عموماً محیط زیست و حیات وحش مترادف در نظر گرفته می‌شود در حالی که حیات وحش بخشی از محیط زیست است (رضائی، ۱۳۹۷: ۲۹). محیط زیست تعاریف مختلفی و متعددی دارد که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم. در جایی آمده است که «محیط زیست مجموعه‌ای بسیار عظیم و درهم پیچیده از عوامل گوناگونی است که بر اثر یک روند و تکامل تدریجی موجودات زنده و اجزای سازنده سطح

زمین به وجود آمده است و بنابراین در فعالیت‌های انسان تأثیر گذاشته و از آن متأثر می‌گردد» (پورهاشمی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۷۸). «محیط زیست شامل: آب، هوا، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می‌گردد». این تعریفی است که در متون حقوقی مصوبه شورای جامعه‌ی اقتصادی اروپا در تاریخ ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ وجود دارد (کیس و دیگران، ۱۳۸۴: ۵-۶ به نقل از رضائی، ۱۳۹۷: ۳۰-۲۹). برخی محیط زیست را «فضایی با تمامی شرایط فیزیکی و بیولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و غیره که همه‌ی موجودات زیست‌کننده در آن‌ها را شامل می‌شود و مجموعه‌ی روابط بین آن‌ها را در برمی‌گیرد» تعریف کرده‌اند. در تعریفی دیگر الکساندر کیس معتقد است: «مجموعه‌ای از عوامل طبیعی و انسانی و عناصری که به طور متقابل با یکدیگر مرتبط بوده و بر تعادل زیستی و کیفیت حیات، سلامتی بشر، میراث فرهنگی و تاریخی و چشم‌انداز اثر می‌گذارد.

همچنین از نظر دانشنامه مریام وبستر، محیط زیست عبارت است از: «مجموعه عوامل جسمی، شیمیایی، طبیعی، مانند آب و هوا، خاک، موجودات زنده، که بر روی موجودات زنده و غیرزنده عمل کرده و در نهایت شکل و بقای آن را تعیین می‌کنند. همچنین، محیط زیست، جمع شرایط طبیعی، اجتماعی و فرهنگی است که بر زندگی یک فرد یا جامعه تأثیر می‌گذارد (Webster- Merriam Dictionary, ۲۰۱۹: ۱؛ بابایی مهر، ۱۴۰۱: ۱۰۸).

برخی نیز گفته‌اند: «هیچ متن حقوقی که محیط زیست را به صورت جامع و مانع تعریف کرده باشد وجود ندارد و قوانینی که در این باره وضع شده‌اند تعریفی از آن نکرده‌اند، بلکه در آن‌ها از محیط زیست در رابطه با سه عنصر طبیعت، منابع طبیعی و شهر و مناظر سخن گفته شده است» (نجفی، ۱۳۹۹: ۲۷).

در یک جمع‌بندی از تعریف‌های فوق باید گفت: محیط زیست به تمام محیطی اطلاق می‌شود که [همه‌ی موجودات زنده از جمله] انسان به طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد (علی‌دادی شمس آبادی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۴۸). به دیگر سخن، محیط زیست مجموع عوامل جاندار و بی‌جان است که در فضایی مشخص و در زمانی معین موجود زنده را تحت تأثیر قرار می‌دهند (پیری و شاه‌محمدی، ۱۴۰۱: ۹۷).

۲- حق بر محیط زیست سالم

قبل از هر چیزی باید بیان داشت که حق به چه معناست. حق دارای معانی متفاوتی است. گاهی برای تنظیم روابط مردم و حفظ نظم در اجتماع، حقوق برای هر کس امتیازهایی را در برابر دیگران می‌شناسد و توان خاصی به او می‌بخشد، این امتیاز و توانایی را حق می‌نامند؛ مانند حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی شغل و غیره. اما گاهی حق امتیاز و نفعی است متعلق به شخص که حقوق هر کشور در مقام اجرای عدالت از آن حمایت می‌کند و به او توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهد. به واقع، حق به معنای ویژگی و امتیازی است که برای موجودات (اعم از جاندار و غیر جاندار) وضع شده است و دیگران موظف‌اند آن را رعایت نمایند. در همین راستا، حق بشر بر محیط زیست سالم بیش از چند دهه است که مطرح شده و هم اکنون می‌توان به آن به عنوان یک حق اصیل نگریست (حسینی و محمدی، ۱۳۹۶: ۱۴۰ و ۱۲۹). حق بر محیط زیست در اسناد بین‌المللی و قوانین ملی با اصفی چون سالم، پاک، عاری از آلودگی، متوازن، ایمن، مناسب، دلپذیر، سالم و گوارا و نظایر آن توصیف می‌گردد. هر کدام از این اوصاف مبین یکی از وجوه ماهوی این حق است. دسترسی به آب سالم و عاری از آلودگی، تنفس در هوای پاک، داشتن محیطی آرام، فضای مناسب برای تداوم حیات و محیط بهداشتی و سالم از مهم‌ترین مؤلفه‌های ماهوی این حق است (مشهدی، ۱۳۸۹: ۲۹۱).

از منظر فرانسوا آنوکا؛ «حق بر محیط زیست امتیازی است که برای یک شخص یا جمع یا دولت برای بهره‌مندی از عناصر طبیعی، انسان‌ساخت و همچنین عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد شناسایی قرار گرفته است» (Anoukaha: ۲۰۰۲، ۱۵) به نقل از: فهیمی و مشهدی، ۱۴۰۱: ۲۱۸).

لازم به ذکر است که در سال ۱۹۵۶ کمیته حمل و نقل، توجه خود را به مسئله آلودگی آبراه‌های قابل کشتیرانی درون قاره‌ای، متمرکز نمود. پس از آن کمیته‌های انرژی و زغال سنگ، درگیر موضوع آلودگی هوا در اثر نیروگاه‌های تولید برق شدند. تنها در سال ۱۹۶۸ بود که آکوسوک، کمیسیون اقتصاد اروپا، در این خصوص از خود علاقه و توجه مستقیمی نشان داد و تشکیل یک کنفرانس جهانی راجع به حفاظت از محیط زیست را به مجمع عمومی ملل متحد پیشنهاد نمود (همت زاده، ۱۴۰۱: ۶۰).

تا این که در دهه‌ی ۱۹۷۰ با جدی شدن نگرانی‌های زیست محیطی و شدت گرفتن بحران محیط زیست، حق بشر برای داشتن محیط زیست سالم مورد شناسایی قرار گرفت (زیست محیطی شدن با حقوق بشر). از طرف دیگر، حقوق محیط زیست نیز که جلوه‌گاهی دیگر از تنظیم روابط اجتماعی انسان است، متأثر از انسانی شدن حقوق، محیط زیست را به عنوان زمینه و موضوع حق بشر مورد پذیرش قرار داد (بشری شدن حقوق محیط زیست). با در نظر گرفتن موارد مطرح شده در بالا، حق بر محیط زیست را می‌توان استحقاق محیط زندگی سالم، برخورد از استانداردهای رو به رشد زندگی و برخورداری از محیط زیست در مقابل جنبه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی تعریف کرد. در صورت اثبات چنین حقی برای بشر و بالاخص در صورت لحاظ نمودن آن به عنوان مصداقی از حقوق بشر، ضرورت حمایت از آن به وسیله‌ی نهادهای الزام‌آور حقوقی روشن خواهد بود. امروزه در کلیه متون، حق بر محیط زیست در قالب نسل سوم حقوق معرفی می‌گردد (منصورخانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۱۲؛ پیری و شاه‌محمدی، ۱۴۰۱: ۹۷).

پروفسور رنه کاسن، برنده جایزه نوبل در درس آکادمی لاهه در سال ۱۹۷۴ می‌گوید: مفهوم کنونی حمایت از حقوق بشر باید به حق بر محیط زیست بهداشتی و پاک و عاری از آلودگی مشابه به حق بر آب و هوای پاک و سالم گسترش یابد. در همین زمان تدوین حقوق بشر جدید در سایه حمایت از افراد در برابر خطرات و آلودگی، تأمین و عرضه مناسب و کافی آب شیرین و تضمین هوای پاک و نهایتاً حیات پایدار بشر بر کره زمین مورد توجه گسترده قرار گرفت (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱۴۳).

به‌واقع، محیط زیست به عنوان یک امانت عمومی است که باید برای نسل‌های آینده حفظ شود و کشورها و افراد برای استفاده از آن داری حق و تکلیف هستند و با توجه به اسناد حقوق بشری نسل سوم در خصوص حق بر محیط زیست سالم تعهداتی دارند که موظف به انجام آن می‌باشند (امیری و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳۵). بنابراین محیط زیست یکی از ارزش‌های اساسی جوامع انسانی در سراسر جهان بوده است زیرا بقای انسان مبتنی بر حفاظت از آن است، اما نمی‌توان به طور قطعی عقیده داشت که حقوق محیط زیست بتواند همه مشکلات محیط زیستی را حل کند؛ از سوی دیگر نمی‌توان این ابزارهای قانونی را کنار گذاشته و به از بین بردن محیط زیست تسریع بخشید (نادری، ۱۴۰۰: ۳۰؛ نادری و مطلبی، ۱۴۰۱: ۵۲). لذا حق بر محیط زیست سالم یکی از بدیهی‌ترین حق‌های بشر برای ادامه حیات در چرخه‌ی زندگی می‌باشد به طوری که صدمه و تخریب این حق حیاتی ادامه‌ی زندگی بشر را دچار خلل کرده و فردی که حیاتش نتواند ادامه یابد نمی‌تواند از حق‌های دیگر خود بهره‌بردارد. با گسترش جوامع و صنعتی شدن آن و با فشار ناشی از جمعیت انسانی و اقدامات تخریبی و مخرب آن، کشورها متوجه وضعیت وخیمی در زمینه‌ی محیط زیست شدند که آثار و نتایج زیانباری را به آن وارد می‌کند، از طرف دیگر دریافته‌اند که تخریب محیط زیست تنها موجب آسیب رساندن به یک عده خاص نمی‌شود بلکه مناطق مجاور و گاهی کل جهان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همه‌ی این عوامل باعث شد تا حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق همگانی مورد توجه بشر و کشورها قرار بگیرد و مصداقی از نسل سوم حقوق بشر تلقی شود (همت زاده، ۱۴۰۱: ۶۰).

به‌طور کلی، حق بر محیط زیست سالم با تعابیر گوناگون در اسناد بین‌المللی مختلف انعکاس یافته است. از آن جمله است منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم، منشور جهانی طبیعت (مصوب ۱۹۸۲ مجمع عمومی سازمان ملل) و اعلامیه‌ی استکهلم سازمان ملل در باب محیط زیست انسان (مصوب، ۱۹۷۲ سازمان ملل متحد). به موجب ماده ۱ اعلامیه‌ی استکهلم، «... محیط زیست انسان، خواه طبیعی یا مصنوعی، برای رفاه انسان و برخورداری او از حقوق بنیادین بشر و حق بر حیات حائز اهمیت است». در راستای این اعلامیه، اعلامیه‌ی ریودوژانیرو (۱۹۹۲) تصویب شد که در آن بر همکاری جهانی و پذیرش وحدت و یکپارچگی زمین به

منزله‌ی «خانه‌ی انسان» تأکید شده است (راسخ و عامری، ۱۳۹۲: ۱۷۵-۱۷۴). به‌طور کلی رکن اصلی همه این اسناد «انسان و محیط زیست انسان است که باید حفظ شود» (رمضانی قوام آبادی و شفیق فرد، ۱۳۹۵: ۲۵۲).

۳- ماهیت حق بر محیط زیست سالم

ماهیت حق بر محیط زیست سالم، دارای ماهیتی دو بعدی است. بدین ترتیب که حق بر محیط زیست، هم بعد فردی دارد و هم بعد جمعی. بعد فردی حق بر محیط زیست، حق هر قربانی تخریب محیط زیست است که از تمامی فعالیت‌های مخرب محیط زیست جلوگیری کرده، خود نیز از آن خودداری کند. حق جمعی نیز نشان‌گر وظیفه‌ی دولت‌ها در مشارکت در همکاری‌های بین‌المللی و یا کمک به این همکاری‌ها برای حل مسائل زیست محیطی در سطح جهان است. بعد جمعی حق بر محیط زیست، بیانگر این واقعیت مهم است که تمام دولت‌ها و دیگر بازیگران در عرصه‌ی بین‌المللی، باید منافع نوع بشر را به منافع فردی مقدم دارند (مسائلی، ۱۳۷۱: ۱۷۳ به نقل از منصورخانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۱۴).

۴- جایگاه و اهمیت حق بر محیط زیست سالم

امروزه روند سریع رشد صنعت و فناوری و در کنار آن، ضرورت گرایش به جهانی شدن دنیا را دستخوش تحولات عظیمی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کرده است. در میان این تحولات، محیط زیست به رغم تلاش جمعی دولت‌ها و جامعه بین‌الملل برای اعمال ضوابط و مقررات حفاظتی، گرفتار تغییرات و ناپایداری‌های رو به گسترش شده که زندگی فردی و اجتماعی بشر کنونی و نسل‌های آینده را مورد تهدید قرار داده است. در عین حال جهانی شدن مسائل و معضلات جامعه بشری، ضرورت بررسی هماهنگ کلیه روندهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیستی در یک چارچوب مشترک را مشخص می‌نماید (منصورخانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۱۴).

۵- حقوق بشر و حق بر محیط زیست سالم

باید بیان داشت که پایداری زیست محیطی و ترویج حقوق بشر در هم تنیده و اهداف مکملی هستند که در هسته اصلی توسعه قرار دارند. ماهیت حمایتی متقابل این اهداف متعدد دارد. این ابعاد مانند دسترسی به غذا، آب، بهداشت، رفاه و پیش شرط‌هایی برای بهره‌گیری کامل از حق بر محیط زیست سالم هستند. همچنین تلاش برای ترویج پایداری محیط زیست تنها در صورتی می‌تواند مؤثر باشد که در بستر چارچوب‌های قانونی باشد و با اعمال برخی قوانین حقوق بشری مانند حق بر اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و حق بر محیط زیست زمینه اجرای تعهدات برای دولت‌ها را فراهم می‌کند (امیری و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۴۴).

ضمن آن که «حق بر محیط زیست سالم نقش مهمی در تضمین سلامتی انسان و زندگی عاری از آلودگی خواهد داشت. چنین رویکردی «رابطه بین محیط زیست و حقوق بشر» را به ذهن متبادر می‌نماید، «زیرا حمایت قانونی از حقوق بشر می‌تواند وسیله‌ای جهت رسیدن به حفاظت از محیط زیست باشد. حقوقی مثل حق حیات، آزادی بیان، مشارکت سیاسی، برابری و... شامل ابزارهای قانونی بین‌المللی هستند که حفاظت بیشتر از محیط زیست را می‌طلبند. به همین جهت، برخی از حقوقدانان پیشنهاد کرده‌اند که برای برخورد با مسائلی که از طریق نابودی تدریجی محیط زیست گریبان‌گیر بشر می‌شود، حق جدیدی در چارچوب حقوق بشر، مبنی بر «حق بر محیط زیست» یا «حق بهره‌مندی از محیط زیست شایسته، سالم و امن» شناسایی شود» (خسروی، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

به واقع، محیط زیست با مفهوم حقوق بشر پیوند عمیقی دارد. حقوق بشر مؤید نیازها و مطالبات ذاتی و فطری بشری است که به‌طور واحد در خدمت تضمین ثبات ماهیت وجودی انسان و ارزش والای انسانی است. با تضمین یافتن قداست و مطالبات ذاتی انسان در قالب نظام حق انسان می‌تواند در جامعه بشری ضمن تأمین نیازهای انسانی مسیر تکامل و خودشکوفایی را طی نماید. در این راستا حق بر محیط زیست سالم غیر قابل انفکاک از سایر موارد حقوق بشر می‌باشد. هر گونه نقض در حوزه حق بر محیط زیست آثار

کاملاً مستقیمی بر سایر حقوق انسان همچون حق بنیادین حیات، سلامت، درمان، بهداشت، غذا، رفاه، امنیت و... خواهد داشت. بر این اساس می‌بایست میان نسل‌های حقوق بشر یک رابطه منطقی و وابستگی متقابل را برقرار نماییم. این حقوق برای حمایت از فرد و حمایت از حق حیات در معنای وسیع خود مطرح شده و باز هم تفکیک شدنی نمی‌باشند. می‌توان گفت تمام این حقوق در یک سطح قرار دارند و هیچ حقی را بر دیگری ارجحیتی نیست. حقوق محیط زیست عمدتاً در قلمروهای دیگر حقوق بشر تأثیرگذار می‌باشد. به طوری که نقض حق به محیط زیست سالم، موجب نقض حقوق مذکور نیز می‌شود و در عین حال، رعایت آن‌ها به تحقق و استیفای کامل حق بر محیط زیست سالم منتهی می‌گردد، حتی در برخی موارد، گستره اعمال حقوق مذکور با مراعات حق بر محیط زیست منوط و محدود می‌شود. حق بر بهداشت، حق مالکیت، حق کار در محیط مناسب و بهداشت، احترام به حقوق فرهنگی اقلیت‌ها از جمله حقوق بشری هستند که از ابعاد زیست محیطی برخوردارند (خسروی، ۱۳۹۵: ۱۳۴-۱۳۳).

۶- اسناد حقوق بین الملل در ارتباط با حق بر محیط زیست سالم

در خصوص حق بر محیط زیست سالم و ایمن، اعلامیه استکهلم مصوب سال ۱۹۷۲ نخستین سند بین‌المللی است که خیلی صریح رابطه بین حق فردی انسان و کیفیت محیط‌زیست را مورد بررسی قرار می‌دهد. اصل اول اعلامیه مذکور مقرر می‌دارد: «انسان از حق بنیادین آزادی برابری و شرایط مناسب زندگی در محیطی که کیفیت آن امکان زندگی با کرامت و سعادت‌مند را برای انسان فراهم کرده باشد برخوردار بوده و مسئولیت جدی در حمایت و حفظ محیط‌زیست برای نسل فعلی و آتی را به عهده دارد». همچنین اجلاس بین‌المللی برای حفظ طبیعت در سال ۱۹۸۰ در گسترش مفهوم توسعه پایدار گامی به جلو برمی‌دارد. منشور جهانی طبیعت حقوق و تکالیف ناشی از ضرورت حمایت از محیط‌زیست را مطرح می‌کند. کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه در گزارش مشهور خود تحت عنوان «آینده مشترک ما» به حقوق بشر در قالب توسعه پایدار توجه نموده است. در ادامه در سال ۱۹۸۹، حق به زندگی با کرامت در یک محیط زیستی قابل دوام به طور صریحی در اعلامیه‌ی لاهه آمده است. در سال ۱۹۹۹، اعلامیه‌ی پیشکک، با صراحت اعلام می‌دارد: «هر کسی به صورت فردی یا دسته‌جمعی حق بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و متوازن (به لحاظ اکولوژیکی) را دارد. اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی نیز به صورت تلویحی و ضمنی حق محیط‌زیست سالم را مورد تأیید قرار داده‌اند. در حقیقت در چارچوب این اسناد برخی از حقوق بشر موجود مانند حق به زندگی مورد توجه قرار گرفته است و دعاوی زیادی بر مبنای حق حیات در خصوص محیط‌زیست در سطح ملی و بین‌المللی مطرح شده است. مواد مختلفی در میثاق حقوق مدنی و سیاسی همچون ماده ۲۷ و ماده ۶ مورد استناد قرار گرفته است (مولایی، ۱۳۸۶: ۲۷۹-۲۷۸).

در سطح منطقه‌ای نیز می‌توان به منشور ۱۹۸۱ آفریقایی حقوق بشر و مردم به عنوان اولین سند مصوب بین‌المللی اشاره نمود که صراحتاً در ماده ۲۴ خود، حق محیط‌زیست سالم را مورد تأکید قرار داده است. همچنین در سیستم ملل آمریکایی حقوق بشر، پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق بشر، حق به محیط‌زیست سالم را مورد توجه قرار داده است. پروتکل ۱۹۸۸ سان سالوادور که ظهور حقوق بشر و آزادی‌های جدیدی چون حق به کار، حق به سلامتی، حق به غذا را مورد تأیید قرار داد. حق به محیط‌زیست سالم را به‌عنوان جنبه‌ی ویژه‌ای از حق به زندگی در ماده ۱۱ معرفی نموده است. در سطح اروپا نیز اگر چه کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، هیچ اشاره‌ای به محیط زیست ندارد، با این حال دادگاه حقوق بشر اروپایی با تفسیر موسع ماده ۸ و بعضاً ماده ۶ کنوانسیون حقوق احترام به زندگی خصوصی و خانوادگی هر کس، منزل...، (حق به محیط زیست سالم) را مورد تأیید قرار داده است. گزارشگر ویژه حقوق بشر و محیط زیست که در قالب «کمیسیون فرعی تبعیض و حمایت از اقلیت» گزارش خود را در، سال ۱۹۹۳ ارائه نمود، حقوق محیط زیست را به عنوان جنبه‌ای از حقوق بشر معرفی کرد.

در اعلامیه‌ی ۱۹۹۲ ریو نیز اشاره صریحی به حق به محیط زیست سالم نشده است ولی تعدادی از صاحب نظران با تفسیر توسعه پایدار، حق به محیط زیست سالم را از اعلامیه ریو استخراج می‌کنند. در کنفرانس جهانی توسعه اجتماعی، وابستگی متقابل بین توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و محیط زیست مورد تاکید قرار گرفت، به همان ترتیب کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد اصل اول اعلامیه ریو مبنی بر این که "تقویت دنیایی با محیط زیست سالم به حمایت از حقوق بشر کمک کرده" را مورد تایید قرار داد. همچنین کمیسیون حقوق بشر خسارات زیست محیطی را دارای آثار منفی بر بهره مندی از زندگی، سلامتی و استانداردهای رضایت بخش زندگی ارزیابی نمود (مولایی، ۱۳۸۶: ۲۸۰-۲۷۹).

در ادامه نیز اعلامیه وین هم حق به محیط زیست و حق توسعه را مرتبط با هم معرفی می‌کند. در سال ۱۹۹۶ کمیسیون اقتصادی سازمان ملل برای اروپا تفسیر خود از رابطه حقوق بشر و محیط زیست را ارائه نمود. این جهت گیری در کنوانسیون Aarhus در سال ۲۰۰۱ مورد تأیید قرار گرفت. این کنوانسیون یک بیان روشنی در حقوق بین الملل در شناسایی حق بنیادین به محیط زیست می‌باشد. در ماده ۱ این کنوانسیون حق به محیط زیست مورد شناسایی قرار گرفته است. در این ماده آمده است که: «به منظور مشارکت در حمایت از حق هر انسانی در حال حاضر و در نسل های آینده برای زندگی در یک محیط مناسب برای سلامتی و سعادت او، هر یک از دولت های هر عضو دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم سازی ها و دسترسی به عدالت در مسائل زیستی مطابق مقررات این کنوانسیون را فراهم آورد» (مولایی، ۱۳۸۶: ۲۸۰).

همچنین علاوه بر این صلیب سرخ در قواعد ۴۳، ۴۴ و ۴۵ حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی حمایت از حفاظت از محیط زیست را شناسایی کرده است. کمیته بین المللی صلیب سرخ در قاعده ۴۳ حقوق بین المللی بشردوستانه عرفی اصول عام ناظر بر هدایت درگیری ها نسبت به محیط زیست را بیان کرده و در این مورد اصل تفکیک، ممنوعیت انهدام اموال بدون ضرورت موجه نظامی و اصل تناسب را جاری دانسته است. کمیته بین المللی صلیب سرخ نیز در موارد متعددی به مساله تضمین حفاظت و احترام به محیط زیست توسط طرفین درگیر در جنگ مسلحانه پرداخته است. این کمیته برای تاثیر بخشی نظارت خود چند نشست تخصصی برگزار نموده و این نشست ها منجر به اتخاذ «اصول راهنما و دستورالعمل رفتار نظامیان برای حمایت از محیط زیست در طی درگیری مسلحانه» شده است. این اصول راهنما از سوی مجمع عمومی سازمان ملل پذیرفته شد و این مجمع در سال ۱۹۹۴ از تمامی دولت ها درخواست نمود این اصول راهنما را مدنظر قرار دهند. علاوه بر این در سال ۲۰۰۹ نیز کمیته بین المللی صلیب سرخ برنامه هایی برای کمک به حفظ و بازیابی شرایط قابل قبول زندگی برای افراد تحت تاثیر درگیری های مسلحانه و دیگر شرایط خشونت زار تدارک دید. این قربانیان به طور عمده برای زندگی سالم و امن به محیط زیست طبیعی خود وابسته اند. این سند تعریفی از مسائل زیست محیطی و حفاظت از محیط زیست در خلال درگیری های مسلحانه ارائه نموده است (حکیمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۵۱).

ضمناً در اعلامیه‌ی حقوق بشر اسلامی که در سال ۱۹۹۰ میلادی (۱۴۱۱ قمری) در سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره به تصویب رسید، یکی از مهم ترین اسناد مصوب در جامعه بین المللی است که در بند ۲ ماده ۳ به طور صریح به استفاده صلح آمیز از محیط زیست جنگل پرداخته است و به موجب این ماده «قطع درختان یا از بین بردن زراعت و دام های کشور دشمن به وسیله بمباران، موشک باران و... جایز نمی باشد» (The Cairo Declaration on Human Rights, 2021)

نتیجه گیری

امروزه حق به محیط زیست سالم به عنوان یکی از حق های بنیادین بشر تضمین بخش حق بنیادی تری به نام حق حیات و حق سلامت جسم و روح می باشد. به تبع، صیانت و پاسداری از این حق منجر به حفظ تعادل جسمی و روحی بشر می گردد. صیانت از بهداشت و سلامت انسان نیازمند اشتراک مساعی جهانی است. از این رو پاسداری و جلوگیری از آلودگی های دریایی، زمینی و هوایی و فضایی وظیفه ای است که به عهده همه ملت ها و دولت ها گذارده می شود (خسروی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). باید اذعان نمود که حق انسان ها

نیز در داشتن محیط زیستی امن و سالم، به عنوان یک حق جمعی در کنار سایر حقوق شناخته شده برای بشر می‌باشد (جلالیان، ۱۴۰۰: ۱۰۶). هر چه زندگی ماشینی تر شده، اهمیت و ضرورت توجه به این حق بیشتر خود را نشان داده است. از نظر تاریخی پردازش این حق و تدوین آن به رشد سریع انقلاب صنعتی و گسترش صنایع که خود با بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی و ایجاد آلودگی و تخریب در محیط انسانی و طبیعی همراه بوده، باز می‌گردد (رمضانی قوام آبادی و شفیق فرد، ۱۳۹۵: ۲۴۲). در هر صورت، شکی نیست که بهره‌مندی از محیط زیست سالم و ایمن یک حق مسلم بشری است. حقی که مرزی نمی‌شناسد و به نسل خاصی محدود نمی‌گردد. با توجه به اهمیت موضوع، تبیین حق بر محیط زیست به شکلی شفاف و مستقیم به عنوان یکی از مفاهیم حقوق بشری ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد.

منابع

الف. فارسی

۱. افتخار جهرمی، گودرز و رضائی، علیرضا (۱۳۹۵)، «همگرایی حقوق محیط زیست و حقوق بشر؛ با نگاهی به فقه اسلامی»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره ۱، بهار، صص ۳۲-۱.
۲. امیری، مجاهد؛ رئیسی، لایلا و راعی، مسعود (۱۳۹۹)، «اجرای تعهدات کشورها نسبت به حق بر محیط زیست سالم (مطالعه موردی سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)»، فصلنامه مطالعات بین المللی، سال هفدهم، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۳۵.
۳. بابایی مهر، علی (۱۴۰۱)، «حمایت از محیط زیست جنگل در مخاصمات مسلحانه بر پایه حقوق بشر بین الملل»، فصلنامه مطالعات بین المللی، سال هجدهم، شماره ۴، بهار، صص ۱۲۰-۱۰۵.
۴. پورهایشمی، سید عباس؛ تقوی، لعبت، خلعتبری، یلدا و زارعی، سحر (۱۳۸۹)، «آلودگی هوای تهران و حق شهروندان بر محیط زیست سالم»، فصلنامه پژوهش های حقوقی، نیمسال دوم، شماره ۱۸، تابستان، صص ۲۰۲-۱۷۵.
۵. پیری، مهدی و شاه محمدی، محمد (۱۴۰۱)، «شناسایی و اولویت بندی اصول حقوق محیط زیست با رویکرد مدل-سازی ساختاری تفسیری»، فصلنامه حقوق فناوری های نوین، دوره سوم، شماره ۶، پائیز و زمستان، صص ۱۱۱-۹۵.
۶. جلالیان، عسکر (۱۴۰۰)، «تحلیل فقهی-اخلاقی "حق بر محیط زیست سالم" به عنوان یک حق انسانی»، فصلنامه پژوهش های اخلاقی، سال دوازدهم، شماره ۱، پائیز، صص ۱۲۲-۱۰۵.
۷. حبیبی، محمدحسن (۱۳۸۲)، «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت»، محله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶، تابستان، صص ۱۷۰-۱۳۱.
۸. حسینی، سید محمد و محمدی، مهرداد (۱۳۹۶)، «واکاوی حق بشر بر محیط زیست»، فصلنامه حقوق بشر اسلامی، سال ششم، شماره ۱۲، بهار و تابستان، صص ۱۵۹-۱۲۷.
۹. حکیمی، پویا؛ آرش پور، علیرضا و رئیسی، لایلا (۱۳۹۸)، «راهکارهای حقوقی حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه در حقوق بین الملل و حقوق اسلامی»، فصلنامه پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال نهم، شماره ۲، تابستان، صص ۲۶۵-۲۴۳.
۱۰. خسروی، حسن (۱۳۹۵)، «حق بر محیط زیست سالم در پرتو حکمرانی مطلوب»، فصلنامه اخلاق زیستی، سال ششم، شماره ۲۰، صص ۱۴۴-۱۲۷.
۱۱. راسخ، محمد و عامری، فائزه (۱۳۹۲)، «رویکرد نظری به مفهوم «حق نسل سوم»»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۳۹، بهار و تابستان، صص ۱۹۳-۱۶۷.
۱۲. رضائی، رامین (۱۳۹۷)، «نگاهی به جایگاه و ماهیت حق بر محیط زیست سالم در حقوق بشر بین الملل»، فصلنامه حقوق محیط زیست، سال سوم، شماره ۱، صص ۳۵-۲۸.
۱۳. علیدادی شمس آبادی، محمد؛ نصیری، علی و صفی، سعید (۱۳۹۸)، «مقایسه تطبیقی حق محیط زیست سالم در سیر-ی نبوی و علوی با حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه تاریخ و فرهنگ، سال پنجاه و یک، شماره ۲، پائیز و زمستان، صص ۲۶۴-۲۴۵.

۱۴. فهیمی، عزیزاله و مشهدی، علی (۱۴۰۱)، «**تحلیل مبانی و قواعد فلسفی - کلامی حق بر محیط زیست: مطالعه تطبیقی در حقوق معاصر و حقوق اسلام**»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال نهم، شماره ۲، تابستان، صص ۲۳۸-۲۱۳.
۱۵. قدیر، محسن (۱۳۹۴)، «**حق بر محیط زیست از منظر حقوق بشر بین‌المللی و اسلام**»، فصلنامه پژوهش تطبیقی در حقوق اسلام و غرب، سال دوم، شماره ۲، صص ۹۹-۱۲۴.
۱۶. محمدحسین، رضوانی قوام آبادی و شفیق فرد، حسن (۱۳۹۵)، «**توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم: چشم انداز نسل‌های آینده**»، فصلنامه سیاست جهانی، سال پنجم، شماره ۱، بهار، صص ۲۷۱-۲۴۱.
۱۷. مسائلی، محمد (۱۳۷۳)، «**نسل جدید حقوق بشر**»، فصلنامه سیاست خارجی، سال ششم، شماره ۱.
۱۸. مشهدی، علی (۱۳۸۹)، «**حق بر خورداری محیط زیست سالم در حقوق فرانسه**»، فصلنامه پژوهش‌های حقوقی، نیمسال دوم، شماره ۱۸، صص ۲۹۶-۲۷۷.
۱۹. منصورخانی، فریده؛ میرعباسی، سیدباقر، عسگرخانی، ابومحمد و مرادی، مریم (۱۳۹۷)، «**بررسی ماهیت و محتوای حق بر محیط زیست**»، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال اول، شماره ۴، زمستان، صص ۳۳۰-۳۱۰.
۲۰. مولایی، یوسف (۱۳۸۶)، «**نسل سوم حقوق بشر و حق محیط‌زیست سالم**»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره سی و هفتم، شماره ۴، صص ۲۷۳-۲۹۶.
۲۱. نادری، شیما و مطلبی، مجید (۱۴۰۱)، «**حمایت کیفری از حق بر محیط زیست**»، فصلنامه تمدن حقوقی، دوره پنجم، شماره ۱، بهار، صص ۶۹-۴۹.
۲۲. نادری، شیما (۱۴۰۰)، «**اهداف توسعه پایدار سند ۲۰۳۰ راهکار حفاظت محیط زیست دریایی خلیج فارس**»، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
۲۳. نجفی، زین العابدین و نجفی، زهره (۱۳۹۹)، «**تزام حق بر محیط زیست انسان با حق بر توسعه از منظر شریعت**»، فصلنامه انسان پژوهی دینی، سال هفدهم، شماره ۴۳، بهار و تابستان، صص ۴۷-۲۵.
۲۴. همت زاده، لیلا (۱۴۰۱)، «**حق بر محیط زیست سالم به عنوان بخشی از نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی)**»، فصلنامه کاربرد شیمی در محیط زیست، سال سیزدهم، شماره ۴۹، بهار، صص ۶۲-۵۷.

ب. انگلیسی

1. Anoukaha (F.) (2002). «le droit à l'environnement dans le système de Africain de protection de droit de l'homme», Dschang.
2. Merriam-Webster Dictionary (2019). Environment, March 29, at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/environment>
3. The Cairo Declaration on Human Rights. (2021). The Cairo Declaration of the Organization of Islamic Cooperation on Human Rights, Organization of Islamic Cooperation, at: https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/en/CDHRI_2021_ENG.pdf

Examining the position of the right to a healthy environment in international law

Abstract

The right to a healthy environment is one of the basic human rights. This right actually reflects high values such as the right to life, the right to health, and the right to live with a standard, and it is closely related to the prerequisites for the continuation of the life of the current generation and future generations. In fact, this right is in accordance with the collective requirements and today the necessity of raising this right has caused more attention to be paid to it. In this regard, many international documents, both binding and non-binding, such as the Universal Declaration of Human Rights, the Covenant on Civil and Political Rights, and the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, explicitly and implicitly emphasize the right to a healthy environment. In this article, which is done with a descriptive-analytical method, we have tried to examine and recognize this right by emphasizing human rights. The results of the present research show that despite the fact that several laws have been passed in order to protect the environment and in each of the international documents the right to the environment has been emphasized in some way, it has not been enough. Therefore, this requires a global and comprehensive effort to achieve an ideal in this regard.

Keywords: right, healthy environment, international law, human rights, governments.